

# Kant ve Darwin’de Ahlaklılık Problemi

Mehmet Eren GEDİKLİ\*

Makale Geliş / Received: 26.04.2021

Makale Kabul / Accepted: 6.07.2021

## Öz

*Bu çalışma, ahlaklılığı, özgür iradeye, rasyonelliğe ve erekselliğe dayandıran Kant ile onun tam karşıtı bir biçimde ahlaklılığı, içgüdülere, ahlak duygusuna ya da vicdana ve doğal determinizme dayandıran Darwin arasında bir karşılaştırmayı ve diyalogu içerir. Bu bağlamda Kant’ın idealist ahlak anlayışının, aklın pratik ama saf kullanımının ortaya koyulmasını mümkün kılan ahlak yasası üzerinden nasıl şekillendiği ifade edilirken, karşıt kutbunda Darwin’in evrimsel etiğinin, vicdan ya da ahlak duygusu ile özdeşleştirdiği ahlaklılığı, doğa tarihi içinde ortaya çıkan toplumsal içgüdüler bağlamında nasıl belirlediği ortaya konulmuştur. Karşılaştırma bölümünde, Darwin’i evrimsel etik ile Kantçı etiğin farklılıkları ortaya konulmuş ve sonuç bölümünde, her iki ahlak kuramının uzlaşımının imkânı sorgulanmıştır.*

**Anahtar Kelimeler:** *Ahlaklılık, İçgüdü, Saf Pratik Akıl, Özgürlük, Zorunluluk, Doğa, Evrim, Ahlak Yasası, Vicdan.*

## *The Problem of Morality in Kant and Darwin*

### *Abstract*

*This article includes a comparison and dialogue between Kant, who bases morality on free will, rationality, and purposefulness, and Darwin, who, in opposition to the Kantian understanding of morality, grounds morality on moral sense or conscience, instinct, and natural determinism. In this context, it was stated in the article how Kant’s idealist understanding of morality was shaped*

---

\* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim Dalı, Sistematik Felsefe ve Mantık Bilim Dalı, erengedikli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6036-6683

**Künye:** GEDİKLİ, Mehmet Eren, (2021). Kant ve Darwin’de Ahlaklılık Problemi, Dört Öge, 20, 89-114. <http://dergipark.gov.tr/dortoge>.

*over the moral law that made pure practical reason possible, and then it was revealed how Darwin's evolutionary ethics determined morality in the context of social instincts emerging in natural history. The differences between Darwinian evolutionary ethics and Kantian ethics are presented in the comparison section. As a result, it has been questioned whether it is possible to compromise between the two moral theories.*

**Keywords:** *Morality, Instinct, Pure Practical Reason, Freedom, Necessity, Nature, Evolution, Moral Law, Conscience.*

## Giriş

Charles Darwin (1809-1882), *İnsanın Türeyişi* adlı eserinde, ahlaklılığa (morality) dair görüşlerini ifade ederken Immanuel Kant (1724-1804) ile gizli bir polemik içinde olmuştur.<sup>1</sup> Kant da gerek “Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi” gerekse “Pratik Aklın Eleştirisi” adlı eserlerinde, doğal süreçlerin zorunluluğuna, içgüdülere, eğilimlere indirgenmiş ahlaklılık görüşlerini ya da etik kuramlarını eleştirmiştir.<sup>2</sup> Çalışma bu bağlamda her iki düşünürün ahlaklılık alanında çoğu zaman örtük olarak yürüttüğü polemigi, diyalogu açık etme gayreti içindedir. Bu doğrultuda çalışma içinde öncelikle her iki düşünürün ahlaklılığın neliği konusundaki görüşleri serimlenecek, ardından ahlaklılığın neliği konusunda ortaya koymuş oldukları görüşlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlak-doğa ilişkisi; ahlak alanında duyguların, içgüdülerin, aklın yeri; etiğin diğer disiplinlerle ilişkisi gibi etiğin en temel problemleri hakkındaki görüşleri incelenecektir. Sonuçta ortaya çıkan tablo doğrultusunda bir karşılaştırma ve sonuç ortaya konacaktır.

## 1. Kant'ta Ahlaklılık

Kant'ın ahlak felsefesinin başat problemi doğru (ahlaki) eylemdir. Bu nedenle Kant'ın ahlak teorisinin ana hedefi, doğru eylemin neliğini belirlemek ve doğru eylemi mümkün kılan koşulları ortaya koymaktır. Bu doğrultuda Kant'ta ahlaklılığın ya da ahlaki eylemin üç temel koşul üzerine oturduğu ifade edilebilir. Bunlar; “özgürlük”, “rasyonalite” ve “kendinde değer ya da erek olarak insandır”. Bu minvalde, Kant için ahlaklılığın başının özgürlük, ortasının akılsallık, sonunun ise kendinde değer ya da erek olarak insan olduğu söylenebilir. Ancak Kant için özgürlük, saf aklın idesi olarak peşinen varlığı kabul edilebilecek bir olgu ya da ide

1 Kant'ın ismini de birkaç kez anarak (Darwin, 2008, s. 140, 157).

2 Kant'ın yaşadığı çağda evrimci etik mevcut değildi. Ancak, bilhassa Darwinci evrimsel etiğin temel prensiplerine benzer prensiplere sahip “doğalcı etik” görüşler mevcuttu (Kant, 1999, s. 45-48). Bu nedenle Kant'ın eleştirileri, doğrudan Darwin ile çağdaş olmamalarından kaynaklı olarak Darwin'e yönelik olmasa da, Darwin'in temsil ettiği görüşleri de kapsayacak niteliktedir.

olmadığı gibi insanın, sırf insan olmasından ötürü neden amaç ya da kendinde değer olduğu da belirsizdir. Bu nedenle Kant'ta ahlaklılığın ortaya konulabilmesi için tabiri caiz ise kitabın ortasından yani rasyonaliteden başlamak gerekmektedir.

Kant'ta ahlaklılığın temeli olan rasyonellik, pratik aklın tümüyle kendi doğasında bulunduğu "saf" yasa (ahlaksallık alanındaki sentetik apriori yargı) aracılığı ile ortaya çıkar. Bu yasa ahlak yasasıdır. Diğer bir ifade ile Kant'ın ahlak felsefesinde ahlaksallığın ortaya konulabilmesi, temellendirilmesi veya haklılandırılması, Kant tarafından ahlak yasasının varlığına bağlanmıştır. Bu nedenle Kant'ta ahlaklılığın neliğinin ortaya konulabilmesi için öncelik ahlak yasası kavramının aydınlatılması gerekmektedir. Ancak Kant'ın ahlak felsefesinde, ahlak yasasının aydınlatılması görevi, aynı zamanda "iyi isteme" ve "ödev" kavramlarına bağımlı olduğu için bu üç kavram bir arada sunulmalıdır (Akarsu, 1999, s. 87-90; Özlem, 2004, s. 33-34).

### 1.1. Aklın Faktum'u Olarak Ahlaklılık

Kant'ta ahlaki bir davranıştan söz edilebilmesi için, öncelikle, ahlaksal bakımdan iyi ile özdeşleştirdiği iyiyi istemeye (istence, iradeye) değinilmelidir. Çünkü Kant'a göre ahlaklılığın hedefi olan pratik bakımdan 'iyi', yalnızca iyi istemenin kendisinde mevcuttur. *Dünyada, dünyanın dışında bile, iyi bir istemeden başka kayıtsız şartsız iyi sayılabilecek hiçbir şey düşünülemez* (Kant, 2002, s. 8). Böylece Kant için ahlaki bir davranışın ölçütü, bir davranışı iyi ve doğru yapan, o davranışın iyi istenç ile yapılmış olmasıdır. Ancak Kant'ın ahlak teorisinde asıl problem burada belirir. Çünkü iyiyi istemenin ya da iyi istencin ne anlama geldiği ya da iyi istencin koşulunun ne olduğu tümüyle belirsiz ve subjektif görülmektedir. Kant, bu noktada itibaren kendi ahlak felsefesi için temel belirleyici ölçütünü ortaya koymaya başlar. O, iyi istemeyi; iyi niyet, temiz kalplilik, masumiyet gibi tümüyle subjektif ve duygusal kriterlerden ayrı bir biçimde konumlandırma yoluna giderek ve iyi istemeyi iyi isteme yapan nesnel, objektif kriteri arar. Çünkü ona göre iyi isteme 'objektif, nesnel' bir ilkeye, kritere bağlanmadıkça iyiyi istemenin ahlaksal bir niteliğe bürünmesi, yükselebilmesi mümkün değildir. O halde Kant için isteme, ancak belirli koşullar altında 'iyi, doğru' olarak nitelendirilebilir ve ahlaklılık alanı içinde yer alabilir (Cevizci, 2018, s. 119).

Kant için istencin 'iyi' niteliğini kazanabilmesi ancak ödev kavramının anlaşılmasına bağlıdır. Bu nedenle o, kendi ahlaklılık anlayışını netleştirmek için ödev kavramı, bilinci<sup>3</sup> üzerine eğilir ve ödev kavramı ile bağlantılı olarak ortaya çıkabilecek iki tip eylemden söz eder. Bunlar; ödevde aykırı eylem ve ödevde uygun eylemdir.

3 Ahlaksal olarak insanın kendini belirli bir yükümlülük altında hissetmesi (ödev bilinci) Kant'ta aprioridir. Ancak asıl problem, bu ahlaksal ödev bilincinin mahiyetini kavramaktır.

Kant'ın gözünde ödeve aykırı eylemin, ahlaksallık bağlamında analiz edilmesinin bir gereği yoktur. Çünkü ahlaki eylemin kapsamı içinde yer almaz. Kant'ın ahlaklılık bağlamında asıl dikkate değer bulduğu eylem tipi ise ödeve uygun eylemlerdir. Bu noktadan itibaren, Kant'ın ahlaklılık anlayışında, akılsallığın, rasyonelliğin yeri tümüyle belirginleşmeye başlar. Çünkü onun açısından, ödeve uygun olarak görülen tüm eylemlerin de “ahlaki” eylem olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Kant için ödeve uygun olarak görülen eylemlerin, ahlaksal bakımdan bir değeri olup olmadığı, eylemin içeriğine, görünüşüne, sonuçlarına, yararına bakılarak belirlenemez. Kant bunun yerine üç kriteri karşılayan ödeve uygun eylemlerin, ahlaksal değere sahip olabileceğinden söz eder. Bunlar; I) eylemin “ödevden dolayı” gerçekleştirilmiş olması, II) ödevden dolayı yapılan eylemin istemesinin maksiminin<sup>4</sup> yasa düzeyinde olması, III) ilk iki önermenin sonucu olarak ödevden dolayı yapılan bir eylemin “ödeve saygıdan” dolayı yapılan bir eylem olması. Diğer bir ifade ile saygı duygusunun ödevden dolayı yapılan eylemde, istemeyi belirleyen maksime eşlik etmesi (Kant, 2002, s. 12-15). Kısaca bir eylem, tümüyle ödeve uygun olabilir, ancak Kant'a göre ödeve uygun bir eylemin ahlaklılığını belirleyen eylemin kendisi değil eylem gerçekleştirilirken ortaya konan iradenin, istencin maksiminin niteliğidir (Çıvgın-Bolat; Öztürk, 2007, s. 807). Bu maksim, öncelikle ahlaksal bir eylemin yalnızca ödeve uygun olarak değil aynı zamanda ödev uğruna, ödevden dolayı, ödeve 'saygıdan' dolayı gerçekleşmiş olmasının gerekliliğini kapsar. Ancak hiç kuşkusuz rasyonel bir ahlak teorisini benimseyen Kant, ödeve saygı gibi tümüyle öznel bir duygulanıma ait bir temellendirme ile ahlaksallığı temellendirme yoluna gitmemiştir.<sup>5</sup> Her ne kadar Kant'a göre saygı duygusu, diğer tüm duygulardan farklı olarak aklın kendi kendinin belirleyiciliğini yansıtan etkin bir duygu olmak bakımından ayrıcalıklı olsa bile, Kant için, ödeve uygun bir eylemin, ödeve uygun olmasını sağlayan iradenin, istencin bir duygu tarafından koşullanmış olması değil bir rasyonel yasa tarafından, ahlak yasası tarafından belirlenmesidir. *Ödev, yasaya saygıdan dolayı yapılan eylemin zorunluluğudur* (Kant, 2002, s. 15).

Kant için iyi istencin (iradenin), 'iyi' niteliği kazanabilmesi eylemin ödevden dolayı gerçekleşmesi, ödevden dolayı gerçekleşmesi ise istencin ahlak yasasına göre belirlenmesi ile mümkün olur.<sup>6</sup> Böylece Kant'ta ahlak yasası, aklın, ahlak dünyasında kendisini gösterme biçimi haline gelir ve tüm bunların neticesinde Kant için

4 Maksim, insanların her birinin, eylemlerini ortaya koyarken kendilerine ölçüt aldığı öznel ilkedir (Kant, 2008, s. 16).

5 Bu noktada doğabilecek temel bir sorun, Kant ahlakının rasyonellik iddiası içinde olan bir ahlak teorisi olduğu düşünüldüğünde, ödeve uygun eylemin bir duygu olarak 'saygıya' bel bağlanarak ifade edilmiş olmasıdır. (Bu soruna Kantçı çözümün detaylarına, çalışmanın “Saf Pratik Aklın Güdüsü Olarak Saygı Duygusu” başlıklı bölümünde yer verilecektir.)

6 Ahlak yasası sayesinde, daha önce problematik kalan iyi istencin anlamının öznel koşullar altındaki belirsizliği, nesnel koşulla bağlanarak ortadan kaldırılmış olur.

ahlaksallığın ön koşulu, akıl sahibi bir varlığın, sırf aklın belirleyiciliği sayesinde istemesini belirleyebilmesi olarak belirlenmiş olur. Evrik olarak, aklın ahlak yasası aracılığıyla eyleme dahil olmadığı hiçbir eylemde, Kant'a göre ahlaksallıktan söz edilemez. *Böylece ahlaklılık, bütün eylemleri yasa koymayla ilgi içine sokmaktan meydana gelir* (Kant, 2002, s. 51).

Bu noktada konunun anlaşılabilirliğini artırmak için Kant'ın vermiş olduğu birkaç örneğe değinmek yerinde olacaktır. İlk olarak, bir bakkalın, aldatılabileceği saflıkta olan tüm müşterileri de dahil olmak üzere, her müşterisine aynı dürüstlükte davranması ödevine uygun bir eylemdir. Ancak Kant'a göre, böyle bir eylemin 'görünüşte' mi yoksa 'hakiki' manada mı ahlaklılık taşıdığı, bakkalın istencini, iradesini hangi ilkeye göre belirlediğine bağlı olarak değişir. Eğer bakkal, göstermiş olduğu dürüstlük sayesinde daha fazla kar elde edebileceğini, insanları aldatmanın en nihayetinde geçici olarak ona fayda sağlayacağını, aldatma davranışının uzun vadede ona zarar getireceğini hesap ederek eylemini gerçekleştiriyor ise, Kant'a göre böyle bir eylem, bakkalın ahlak yasasına saygıdan dolayı (ödevden dolayı) eylemini gerçekleştirmemesi nedeniyle ahlaksal değildir. Bakkalın eyleminin maksimi, ilkesi, tümüyle öznel fayda hesabına göre belirlenmiştir. Bu şartlar altında, Kant göre bakkalın tavrı ahlaksal değer taşımaz. Ancak eğer bakkal eylemini, "sırf ahlak yasasının ona yüklediği, buyurduğu ödevden dolayı" gerçekleştiriyor diğer bir ifade ile istencini ahlak yasasına uygun olarak belirleme iradesini gösteriyor ise bu eylem Kant'a göre ahlaksaldır (Kant, 2002, s. 12-13). İkinci örnek, bilhassa makalenin içeriği ile oldukça ilintili olarak, insanın yaşamını sürdürmesinin bir ödev olması ile ilgilidir.<sup>7</sup> Kant'a göre herkes doğası gereği yaşamını sürdürme eğilimindedir. Ancak böyle bir eylem ödevine uygun olsa bile ödevden dolayı olmadığı için hiçbir ahlaksal değeri yoktur. Çünkü eylemin kendisi tümüyle eğilimden kaynaklı olarak ortaya çıkar. Bu noktada Kant'a göre kendini koruma veya hayatta kalma güdüsüne dayalı olarak ortaya çıkan eylemlerin ahlaksal sınırlar içinde değerlendirilebilmesinin koşulu, hayatın tüm sıkıntılılarına, acılarına, dayanılmazlığına rağmen intiharı tercih etmek yerine "sırf yaşamını sürdürme ödevinden dolayı" hayata tutunmayı ilke edinmektir (Kant, 2002, s. 13). Yine Darwin'in ahlak kuramı ile karşılaştırıldığında daha anlamlı hale gelecek olan son bir örnek ise yapılabildiği yerde iyilik yapmanın ödev olması ile ilgilidir. Ancak bu noktada Kant, bir kez daha ahlaksallık ile eylemin 'görünüşünü' birbirinden ayırır. Ona göre bir insan, sırf doğal eğilimi ya da doğası gereği başka insanlara yardım etmekten doğal bir haz alabilir ya da başkasına yaptığı iyiliğin neticesinde elde edeceği kişisel çıkar, toplumsal taktir ve onur gibi sonuçları gözeterek eylemini gerçekleştirmiş olabilir. Bir kez daha Kant'a göre böyle bir eylem hiçbir ahlaksal değer taşımaz. Eylem, tümüyle eğilimlerden,

7 Kant'ta intihar etmek ahlaki bir eylem olarak görülmez (Kant, 2002, s. 13).

içeriğinden dolayı gerçekleştirilmiştir. Aksine eğer bir insan, hiçbir biçimde diğer insanlara iyilik yapma eğilimini içinde taşımamasına rağmen; mizacında, karakterinde iyiliğe yönelik hiçbir güdü taşımamasına rağmen, “sırf ödevden dolayı, ahlak yasasının bir gereği olarak başkalarına yardım ediyor” ise bu insanın eylemi ancak ahlaksal değer taşıyabilir (Kant, 2002, s. 13). Bu örneklerden çıkarılabilecek nihai sonuç, Kant için eylemin ahlaksal değeri, eylemin kendisi ve sonuçları üzerinden değil, eylemi belirleyen istencin maksiminin durumu üzerinden belirlenir ki bu da bizi ahlak yasasının daha ileri incelemesinin gerekliliğine götürür.

### 1.1.1. Kant’ın Ahlak Yasası

Kant’ta ahlak yasası ya da ahlaklılığın ilkesi kendini üç tarzda<sup>8</sup> göstermiş olsa bile esasında tek bir formüle indirgenmiştir; “*kesin buyruk olarak aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun*” (Kant, 2002, s. 17-38).<sup>9</sup>

Şimdi Kant’ın ahlak yasasının özgül niteliklerine ve ahlaklılık anlayışı üzerindeki belirleyici niteliklerine geçmeden evvel ahlak yasasının bir eylemin ahlaksallığını belirlemede oynadığı fonksiyona değinilmelidir. Kant’ın ahlak yasasının temelinin istemenin ‘genel bir yasa’ haline gelebilmesi üzerine odaklandığı görülmektedir. Buna göre, Kant için bir eylemin ahlaksal değeri, eylemin, ahlak yasasının ‘yasallaştırıcı’ formülüne vurulduğunda kendisi ile ahlaksal bakımdan tutarlı kalıp kalmadığına bağlı olarak ortaya çıkar. Diğer bir deyişle ahlak yasası, bir eylem üzerinde denetleyici ve onaylayıcı rol oynayarak o eylemin ahlaksallığının ölçütü konumundadır.

Kant’ın verdiği örnek, zor durumda olan bir kişinin ödemeyeceğini bilmesine karşı sırf borç alabilmek için borcunu ödeyeceğine dair söz vermesinin ahlaksal bakımdan meşrulaştırılmasının mümkün olup olmadığı üzerinedir. Kant’a göre bir kişi kendisine, “ahlak yasası sayesinde” sorabildiği, şu soruyu sorar: “eylemimin maksimi (tutmayacağını bile bile söz vermek) ‘genel bir (doğa) yasa’ olarak istenebilir mi? Kant’a göre bu kişi, eğer kendisini ahlak yasasının terazisine koymuş ise ya da ahlak yasasını kendisine pusula edinmiş ise, hemen istemesinin maksiminin genel bir yasa haline getirmesinin çelişki doğuracağını görür. Çünkü aksi halde “her başı sıkışan ya da zora giren kişinin yalan konuşabileceği” maksimini yasa olarak kabul etmesi gerekir ve bu durumda karşılıklı insani eylemler güvenilirliğini ve

8 Formülün kendini sunduğu üç tarz ise şu şekildedir: I) Eyleminin maksimi sanki senin istemenle genel bir doğa yasası olacakmış gibi eylemde bulun (Kant, 2002, s. 38) II) İnsan ve genel olarak her akıl sahibi varlık, şu veya bu isteme için rastgele kullanılacak sırf bir araç olarak değil, kendisi amaç olarak vardır (Kant, 2002, s. 45) III) Kendilerini aynı zamanda yasalar yapabilecek olan maksimlere göre eylemde bulun (Kant, 2002, s. 54).

9 Aynı yasanın birçok farklı ifade edilmiş biçimi Kant’ta mevcuttur. Örneğin aynı yasa Kant’ın “Pratik Aklın Eleştirisi” adlı eserinde şu şekilde ifade edilmiştir; *Öyle eyle ki, senin istemenin maksimi, hep aynı zamanda genel bir yasamanın ilkesi olarak da geçerli olabilsin.* (Kant, 1999, s. 35)

imkanını yitirir. Netice itibarı ile Kant'ta ahlak yasası, ahlaksal yargılarımızın kuralı, ölçütü olduğu sürece hem ahlaksallığın ölçütü belirlenmiş olur hem de ahlaksal eylemlerin, ödevlerin (yükümlülüklerin) tek bir ilke etrafında belirlenebilirliği mümkün hale gelmiş olur (Kant, 2002, s. 17-21, 38-41; Akarsu, 1999, s. 106-108).

Peki, ahlak yasasının bu pratik kullanımında yüklendiği işlevler (ahlaki eylemlerde ölçüt olma işlevi), ahlak yasasının hangi niteliklerine dayanmaktadır?

Kant'ta ahlak yasasının istemeyi belirleyen bir yasa olması gerektiği ifade edilmişti. Bu nedenle Kant için istemeyi içerikli olarak belirleyen her ilke deneyseldir ve pratik bir yasa olamaz. Çünkü yasa, deney yoluyla ortaya koyulamaz. Örneğin ister aşağı arzulara yetisinin yani bedensel arzuların ister yukarı arzulara yetisinin yani zihinsel arzuların olsun, tüm arzular, haz almaya yöneliktir. Hazın kendisi ise asla apriori olarak bilinemez, deneyseldir, öznedir. İkinci olarak istemeyi içerikli olarak belirleyen tüm ilkeler kişinin *mutluluğunu* hedefler ki Kant için mutluluğu hedef alan hiçbir ilke yasa konumuna gelemes.<sup>10</sup> Çünkü tıpkı haz alma arzusunda olduğu gibi mutluluk hedefi de kişiseldir.<sup>11</sup> Kişisel bir ilke ya da maksim yani "içeriğe sahip" ya da "bir şey için olan" ilke, her ne kadar herkes tarafından paylaşılan bir maksim olma olasılığı var olsa bile, asla yasa sıfatını kazanmaz. Başka bir deyişle yasa, nesnel olduğundan, her durumda ve tüm akıl sahibi varlıklar için istemeyi belirleyen tıpatıp aynı nedeni taşımalıdır (Kant, 1999, s. 23-28). O halde bir ahlak yasasından söz edilecek ise içerikli, koşullu ve öznel olmamalıdır. Aksine (evrik olarak) ahlak yasası biçimsel (içeriksiz), koşulsuz ve nesnel olmalıdır. Koşulsuzdur, çünkü yukarıda ifade edildiği gibi mutluluk gibi herhangi bir erek ya da hedef içinde değil yalnızca kendisi içindir; biçimsel ve nesnel, çünkü genel geçer olabilmesinin koşulu tüm bireysel içeriğinden sıyrılmış olması gerekir (Kant, 1999, s. 31, 35-36; Özlem, 2004, s. 73).<sup>12</sup> Ahlak yasasının diğer bir temel özelliği impretif, buyurucu bir yapıda olmasıdır. Buna göre, ahlak yasası istemeye buyururken belirli

10 Kant'ın ahlak kuramında, kişisel çıkarın temel alındığı hiçbir ahlaksal ilke ahlak yasası sıfatı kazanamaz. Örneğin; "kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" ilkesi öznel bir belirlenim taşıdığı için, özünde, "kişisel çıkarını korumak istiyor isen böyle davranman yerinde olur" demektir. Kişisel çıkar ise kişiden kişiye değişiklik gösterdiği için yasa haline gelemes (Kant, 2002, s. 46-47).

11 Burada yeri gelmişken bir noktanın altını çizmekte yarar vardır. Kant'a göre ahlak yasası, istemesini "herkesin mutluluğu üzerine" belirlemiş kişi için bile rehberdir. Çünkü "herkesin mutluluğunu isteme" ona göre ancak ahlak yasasının varlığına bağlıdır, ondan kaynaklanır. Başka bir deyişle, istememi belirleyen mutluluk olabilir ya da duygudaşlık (empati) gereği herkesin mutluluğunu isteyebilirim ve bu nesnel pratik bir yasa olabilir. Ancak ben herkesin bir yasa olarak mutlu olması isteğinin olup olmadığını bu içerikten çıkaramam. Ben yalnızca biçimsel ahlak yasasının evrenselliğinden yararlanarak benim istediğim mutluluğu herkes için kapsanabilir hale getiririm. Yani genel mutluluğu istemem, genelin mutluluğunu bir yükümlülük olarak hissetmem, ahlak yasasının evrenselliği ve biçimselliği sayesinde (Kant, 1999, s. 41-41).

12 "Erek olarak insan" düşüncesinin ereksellik bakımından istisnai durumu, ilgili bölümde ifade edilecektir.



koşullar, şartlar altında istemenin eylemde bulunmasını buyurmaz. Ahlak yasası hiçbir koşul gözetmeksizin buyurgandır. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta ahlak yasasının bu buyuruculuğunun Kant tarafından doğa yasaları ya da hukuk yasaları gibi dışsal bir zorunluluk ya da doğanın mekanik yapısının belirleyiciliği kapsamında düşünülmediğidir. Ahlak yasasının imperatif yapısı, aklın kendi kendine koymuş olduğu bir ödevidir ve bu nedenle otonomi (oto: kendi nomos: yasa), özerklik ihtiva eden, sorumluluğunu kendi kendisinde bulan bir buyurgan yapıdır (Özlem, 2004, s. 70-71). Sonuç olarak ahlak yasası biçimsel, koşulsuz ve nesnel bir buyruk olduğu için ahlaki eylemlerin, ahlaksallığın yasası, ölçütü olabilmektedir.

Ahlak yasasının ana niteliklerinin açıklanmasının ardından karşılaştırma açısından şu sorunun yanıtının verilmesi de yerinde olacaktır: Ahlak yasası nasıl türetilmiştir? Ahlak yasasının bilincine nasıl ulaşılabilir? Bu sorunun yanıtı için Kant'ın Pratik Aklın Eleştirisi adlı eserindeki "Saf Pratik Aklın İlkelerinin Türetimi Üzerine" adlı bölümden kısa bir alıntının yeterli olacağını düşünüyoruz ve aynen aktarıyoruz:

.... Gerçekliğinin kanıtlanma nedenini deneyden çıkarmamızı gerektiren her şey, olanağının nedenleri bakımından deney ilkelerine bağlı olmalıdır; ama bu aynı saf ama yine de pratik akıl, kendi kavramı gereği, böyle görülemez. Ayrıca apriori olarak bilincinde olduğumuz ve zorunlu keskinliği olan ahlak yasası, aynı zamanda saf aklın bir olgusu olarak verilmiştir, deneyde bu yasaya tam olarak uyulduğunu gösteren hiçbir örnek bulunamayacağı kabul edilebilir. Dolayısıyla ahlak yasasının nesnel gerçekliği hiçbir türetimle, teorik, kurgusal veya deneysel olarak desteklenen aklın hiçbir çabasıyla kanıtlanamaz... (Kant, 1999, s. 53).

## 1.2. Ahlaklılığın Ön Koşulu Olarak Özgürlük

Kant'a göre ahlaklılığın temeli, özgür iradenin varlığına dayanır. Özgür iradenin veya özgürlüğün olmadığı yerde ahlaklılıktan söz edilemez. Ancak sorun şu ki Kant için özde insanın özgür iradeye sahip olduğu, genelde ise özgürlükten kaynaklı nedenselliğin mevcudiyeti, aklın teorik kullanımında antinomiye düşmeksizin kanıtlanamaz. O halde Kant için özgür iradeden ve özgürlükten söz edilmesi gereken alan aklın pratik kullanımınıdır. Aklın pratik kullanımını içinde özgürlük kanıtlandığı vakit, özgürlüğün ahlaklılığın temeli olarak ortaya çıkışı da temellendirilmiş, kanıtlanmış olur (Cevizci, 2018, s. 115-116).

Şimdi ilk olarak Kant'ın irade özgürlüğü ile neyi kastettiğine değinilmelidir. Kant'a göre özgürlük iki anlamda ortaya çıkar. Bunlar; negatif ve pozitif anlamları ile özgürlüktür. Negatif anlamı ile özgürlük iradenin tüm dışsal etkilerden arı olmasıdır. *İsteme, akıl sahibi olmaları bakımından, canlı varlıkların bir tür nedenselliğidir ve özgürlük bu nedenselliğin, onu belirleyen yabancı nedenlerden bağımsız*



olarak etkili olabilme özelliği olur (Kant, 2002, s. 64). Ancak Kant açısından böyle bir özgürlük tasarımı yalnızca olumsuzlayıcı olduğu için bir fayda sağlamaz. Kant'ın asıl özgürlüğün anlamı olarak belirlediği özgürlük türü, pozitif özgürlüktür. Kant'a göre pozitif anlamda özgürlük, kendi kendine yasa koyabilmekten yani otonomluktan (oto: kendi nomos: yasa), özerklikten geçer. *İstemenin özerkliği, istemenin kendi kendine (istenen nesnelere her türlü özelliğinden bağımsız olarak) bir yasa olma özelliğidir* (Kant, 2002, s. 58). İşte ahlak yasası tam bu noktada Kant'a göre istemenin, iradenin özerkliğini mümkün hale getirir. Çünkü ahlak yasası, istemenin tüm dış eğilimlerden arı bir biçimde saf pratik aklın kendi kendisi için yasa koyabildiğinin kanıtıdır. Diğer bir ifade ile ahlak yasası sayesinde isteme, tüm öznel eğilimlerinden kurtularak (heteronomluktan kurtularak) nesnel bir zeminde kendini ortaya koyabildiğini görür. Bu ise, istemenin, iradenin (en azından pratik bakımdan) özgür olduğu/olabileceği anlamına gelir (Kant, 1999, s. 38). Kant'ın ahlak kuramında kendi kendime, kendimin uyması için, kendimi gözetmeyen böylece tüm bencil eğilimlerimden kurtulabileceğim bir yasa koyabiliyor isem, istencimin özerkliğinden böylece transandantal bir özgürlükten<sup>13</sup> söz edebilirim (Kant, 2002, s. 50, 69; Akarsu, 1999, s. 126).<sup>14</sup>

İfade edildiği gibi özgürlük, Kant için, “kendi eylemlerimin belirleyicisi olabilmemdir”. Bunun anlamı doğanın nedensellik zinciri içinde tümüyle özgürce eyleyerek bir fail, özne olabilmektir. Diğer bir ifade ile Kant için ahlaklılığın temeli olarak özgürlük, insanın bir doğa nesnesi olmasının, şeyleşmesinin de önünde engel; bir makine gibi yalnızca doğa tarafından belirlenmiş bir nesne olmasının önünde bir settir. Ahlaklılık, onun açısından, hiçbir biçimde *duyulur doğanın ne-*

13 Böylece Saf Aklın Eleştirisi'nde bir problem olarak bırakılan özgürlük problemi burada çözüme kavuşturulmuş olacaktır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Kant'ın Pratik Aklın Eleştirisi'nin “Saf Aklın Pratik Kullanışındaki, Sırf Teorik Kullanışında Olanaksız Genişleme Yetkisi Üzerine” bölümüne bakılabilir.

14 Kant'ın ahlak kuramında, insanda özgür iradenin varlığı, daha öncede ifade edildiği gibi, doğrudan kabul edilemez. Çünkü ahlak yasasının bilincine varılmaksızın insanın özgür irade sahip olduğu bilinemez. Ancak sorun şu ki Kant'ın ahlak teorisinde, ahlak yasası da ancak özgür istemeye, iradeye sahip varlıklarda ortaya çıkabilir. Bu noktada ortaya şu güçlük çıkmaktadır; eğer özgürlük ya da özgür irade olmaksızın ahlak yasasının (ahlaksallığı) bilincine ulaşamıyor ise ve aynı zamanda özgür iradenin insanda mevcut olduğunun kabulü ahlak yasasına bağlı ise burada kısır döngüden söz edilemez mi? Kant bu problemin farkındadır ve bu nedenle ahlak yasasının özgürlük varsayımından sonra başlamadığını söyler. Çünkü aksi halde bu, kanıtlanmamış bir kabul olarak her daim ahlak yasasının altını oyacaktır. Ancak Kant'a göre problem şu şekilde ele alınır ise döngüsellikten kurtulunur: Ahlak yasası, özgürlüğün bilgi nedeni; özgürlük ise ahlak yasasının varlık nedenidir. Eğer aklın bir olgusu olarak ahlak yasasından ya da ahlak yasasının bilgisinden söz edilemeseydi insanın özgürlüğünden de hiçbir zaman söz edilemeyecekti ve insan, özgür olduğunu fark edemeyecekti. Ancak özgürlük bilinci ahlak yasasının bilgisine bağlı olarak ortaya çıkmakla beraber, ahlak yasasının bilgisine sahip olduğunda hemen fark edilecektir ki ahlak yasasının “bilgisi” özgürlüğün “varlığına” bağlı olarak ortaya çıkar. Çünkü özgür olmayan bir varlık, ahlak yasasının bilincine zaten varamazdı (Kant, 1999, s. 4, 33-35, 54-55; Kant, 2002, s. 71-73; Akarsu, 1999, s.115).

densellik zinciri içinde ortaya çıkan bir fenomen değildir. Bilakis ahlaki eylemleri ahlaki eylem yapan, tam olarak onların özgürlük yasası altında durmasıdır. Hiçbir mekanizm Kant'a göre ahlaklılık üretmez. Bu minvalde şu da eklenmelidir; Kant'ın ahlak anlayışında bir eylem tümüyle ahlaksal görünüme sahip olsa bile yani genelin yararına dokunan bir eylem olarak gözükse bile, eğer ki eylem, özgür nedenselliğin içinden çıkmıyor ise orada ahlaklılıktan söz edilemez. Çünkü eylemler, tümüyle doğal duygulanım, eğilim veya güdülere dayalı olarak ortaya çıkmış demektir (Özlem, 2004, s. 70-71).

### 1.3. Erek Olarak İnsan

Kant'ın ahlaklılık anlayışının en önemli ve son ayağı, ahlak yasasının içeriksel değerini böylece ereğini oluşturan ve aynı zamanda ahlak yasasının temelini, nedenini oluşturan erek olarak insan düşüncesidir. Esasında ahlak yasasının bir diğer formülasyonu ya da ifade tarzı olsa bile, erek olarak insan düşüncesinin Kant'ın ahlaklılık anlayışı içinde kritik ve belirleyici rolü, ahlak yasasının tümüyle soyut, biçimsel, 'hayattan kopuk' algılanışının ortadan kaldırması ve ahlak yasasının somutlaştırılmasına ya da içeriklendirilmesine imkân tanınmasıdır.<sup>15</sup> Bu minvalde Kant için ahlak yasası, kendisinde ve kendisi için koşulsuz erek taşıır. Bu erek insandır ve ahlak yasasının şu formülasyonu ahlaksallığın, ahlaksal eylemlerin (tıpkı ahlak yasasının ilk formülasyonu gibi) belirlenmesi için ölçüt haline gelir: *Her defasında insanlığa, kendi kişinde olduğu kadar başka herkesin kişisinde de, sırf araç olarak değil, aynı zamanda amaç olarak davranacak biçimde eylemde bulun* (Kant, 2002, s. 46).

Kant'a göre insanın kendinde bir değere ya da ereğe dönüşmesinin, dönüşebilmesinin asıl nedeni ahlak yasasıdır. Çünkü ona göre, her akıl sahibi varlık potansiyel olarak ahlak yasasının<sup>16</sup> taşıyıcısı böylece kendinde erek ve değerdir. *Ah-*

15 Ahlak yasasının biçimselliği ve amaç gözetmemesi yönü ifade edildikten sonra, böyle bir ereğin ve içeriğin ahlak yasasına sokulmasının Kant'ın ahlak teorisi açısından bir çelişki doğurduğu ileri sürülebilir. Ancak Kant açısından burada bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü ona göre, burada söz konusu olan erek olarak insanlık idesi, saf akıldan kaynaklı, deneye dayalı olmayan, öznel ve keyfi bir erek olmadığı için içerikli ve dışsal etkilerden kaynaklı koşullu bir erek değildir. Aksine bu erek, aklın kendi kendinde sahip olduğu, ahlak yasasının kendi formülasyonu içinden çıkan, koşulsuz bir ereklerdir. Bu yüzden evrensel, içeriksiz, koşulsuz erek olarak ahlaklılığın zeminlerinden biridir. Hatta giderek erek olarak insan düşüncesi, Kant için, ahlak yasasının özgürlükle beraber zeminini oluşturur (Copleston, 2004, s. 179). *Ama kendi varoluşu mutlak bir değere sahip olan, kendisi amaç olarak bazı yasaların nedeni olabilecek bir şey varsayılırsa, olanaklı bir kesin buyruğun, yani pratik yasanın nedeni onda ve ancak onda bulunur* (Kant, 2002, s. 45).

16 Kant'ta ahlak yasası aynı zamanda en yüksek iyidir. (Hatırlanacağı gibi, Kant açısından kayıtsız şartsız iyi olan tek şey iyi istemdir ve ahlak yasası, iyi istemenin temel koşuludur.) En yüksek iyi ise kendisi için istenen, kendinde erek ve değerdir. Bu durumda en yüksek iyiyi potansiyel olarak içinde barındıran insan da kendisi için istenen, kendinde erek, kendinde değerdir (Akarsu, 1999, s. 113-114).

*laklılık, akıllı varlığın kendi başına erek olabilmemesinin koşuludur... Öyleyse ahlaklılık ve insanlık<sup>17</sup>, buna elverişli olduğundan dolayı tek mutlak değeri olan şeydir* (Akarsu, 1999, s. 113-114).

Erek olarak insan düşüncesi aynı zamanda Kant'ı erekler krallığı fikrine götürür. Erekler krallığı fikri de yine ahlak yasasının formülasyonu içinde üçüncü tarzı oluşturur. Bu formülasyonun temeli de kendinde bir değer olarak, erek olarak akıl sahibi varlıkların yasa koyucu rolüne dayanır. Bu doğrultuda formülasyon şu şekildedir: *Her insan istemesinin bütün maksimleriyle genel yasa koyucu olan bir isteme olmalıdır* (Kant, 2002, s. 49). Diğer bir ifade ile öyle hareket et ki, istencinin idesi genel bir yasa koyucu istencin idesi olarak tanınabilsin (Akarsu, 1999, s. 111). Kant'a göre her akıl sahibi varlık sırf yasa koyucu iradeye sahip olduğu için erekler krallığının hem üyesi hem de hiçbir başka yasa koyucu iradeye "bağlı" olmadığı için erekler krallığının başıdır (Kant, 2002, s. 51). Böylece ben hem kurucu hem üye olarak böyle bir krallığın sorumluluğunu üstlenerek ahlaklılığımı tamamlayacağım (Akarsu, 1999, s. 112-113).

#### 1.4. Saf Pratik Aklın Güdüsü Olarak Saygı Duygusu<sup>18</sup>

Hatırlanacağı gibi Kant'a göre gerçek anlamda ahlaksallık taşıyan eylem, ödevden dolayı yapılan eylemdir. Böyle bir eyleme "-den dolayı", "-nın uğruna" yapılan sıfatını ekleyen saygı duygusuydu. Bu nedenle ödevden dolayı yapılan her eyleme apriori olarak 'saygı' duygusu eşlik etmelidir.<sup>19</sup> Çünkü Kant'a göre insanın istemesi tümüyle ahlak yasası tarafından zorunlu olarak belirlenmediği için ahlak yasasına uygun olarak insanların eylemlerini belirleyebilmesini sağlayacak "öznel" bir neden (ahlak yasasının nesnel nedenliğinin yanı sıra) gereklidir.<sup>20</sup> Buna göre, Kant için ahlaklılık alanına öznel bir neden olarak duygu eşlik edecek ise bu ancak ahlak yasasının güdüleyiciliğinde, apriori ortaya çıkan bir duygu olmalıdır ve bu duygu saygı duygusudur (Kant, 1999, s. 79-80).

17 Kant'a göre insanlık idesi saf aklın bir idesidir ve deneyimden çıkarılamaz (Kant, 2008, s. 48).

18 Saygı duygusuna özel bir başlık ayrılmasının asıl sebebi, yalnızca Kant'ın ahlaklılık anlayışı içinde saygı duygusunun özel yeri dolayısıyla değildir. Aynı zamanda duyguların ahlaklılık alanında belirleyici olduğunu düşünen (içlerinde Darwin'in de bulunduğu) isimler ile karşılaştırılmasında yeni bir başlık ortaya koymak içindir. Çünkü, daha sonra ifade edileceği gibi, Darwin'in ahlaklılık anlayışının temelinde ahlaksal duyguların temellendirilişi yatmaktadır. Bu nedenle, Kant'ın ahlaklılık ve duygu arasında kurmuş olduğu bağın da hususiyetine değinmek yerinde olacaktır.

19 *Yasaya uygun olan, ama yasa uğruna olup bitmemiş olan her eylem için şu söylenebilir: bu tür bir eylem, yalnızca yasanın sözüne göre ahlakça iyidir; rubuna (niyetine) göre değil* (Kant, 1999, s. 80).

20 Ödev kavramına saygı, Kant'a göre "ödevin öznel şartı iken", "ödevin nesnel şartı" ödevde uygun eylemin ahlak yasasına uygunluğudur (Kant, 1999, s. 89; Kant, 2002, s. 16-17).

Bu bağlamda dikkatin yoğunlaşması gereken nokta ve Kant'ta duygular ve ahlaklılık arasındaki ilişkiyi belirleyen temel fikir şudur; hiçbir duygu hatta ahlaklılığa eşlik eden saygı duygusu bile ahlak yasasından önce gelemez ya da ahlak yasasının koşulu olarak kabul edilemez. Çünkü ahlaklılık alanına eşlik eden saygı duygusu ahlak yasasının nedeni değil aksine ahlak yasasının tetiklediği, güdülediği bir duygudur. *Ahlaklılığa yatkın hiçbir duygu özünde önceden yoktur* (Kant, 1999, s. 83).

Peki, ahlak yasası böyle bir ahlak duygusunu yani kendisine saygıyı nasıl güdüler ya da nasıl meydan çıkarır?<sup>21</sup> Kant'ın yanıtı kısaca şu akıl yürütmeye dayanır: I) İnsan doğası gereği ben sevgisi/bencillik ve ben sevgisinin ileri boyutu olarak kendini beğenmişlik duygularına sahiptir. II) Ahlak yasası istemeyi nesnelleştirme, yasalastırma yolu ile insanın ben-sevgisi üzerinde engelleyici rol oynar. III) Ahlak yasasının bu engelleyici rolü, bencil eğilimlerin doyurulmamasına böylece acıya yol açar. IV) Böylece ahlak yasasının apriori olarak negatif olması bakımından bir acı duygusunu güdülediği ortaya çıkar. V) Ancak ahlak yasasının, bu kendini beğenmişliğin, bencil güdülerin, bastırılmasında, zayıflatılmasında, yıkılmasında oynadığı pozitif bir rol de söz konusudur. VI) Bu pozitif rol, ahlak yasasının kişiye bencil duygularını bastırma olanağı tanınması ve kişinin kendi kendisini, kendi mahkemesi içinde yargılaması ve mahkûm etmesi böylece kendi kendisinin gözünde, kendini 'küçük düşmüş' halde bulmasıdır. VII) Kendini kendinde küçük düşmüş olarak gören insan, bencil duygularını bu şekilde bastırır ve kendi kendisini, her ne kadar küçük düşme ile sonuçlanmış olsa bile, yargılamasına imkân tanıyan bu yasa "saygı" besler. VIII) Böylece ilk baştaki duygular üzerindeki negatif rolünün ötesinde ahlak yasası, kendisine duyurmak zorunda bıraktığı saygı ile, duygular üzerinde pozitif rol oynar. IX) Netice olarak ahlak yasası "ahlaksallık alanında ortaya çıkan "tek" duygunun güdüleyicisi olur ve ahlaksal eylemlerde öznel bakımdan teşvik edici bir role bürünür. İnsanlar, bireysel olarak, ahlak yasasından apriori olarak çıkan saygı duygusu ile (saygı duygusu hiçbir şekilde onun kökeni, kurucusu olmaksızın) ahlaksal eyleme güdülenmiş olur (Kant, 1999, s. 80-85).

Akıl yürütmeden de anlaşılacağı üzere, Kant için ahlaklılığın biricik duygusu olan saygı, her ne kadar duygu yetisinde ortaya çıkmış olsa bile aklın apriori güdüleyiciliğinde doğar ve bu yüzden düşünsel bir nedenin uyardığı rasyonel temelli bir duygudur (Kant, 2002, s. 16-17).<sup>22</sup>

21 Kant'ın sözüne ettiği kesinlikle ahlak yasasını güdüleyen bir içgüdü ya da eğilim değildir. Bilakis ahlak yasasının insanın ahlaksal eylemi gerçekleştirmede arzulama yetisini nasıl güdülediği, insanın ruhsal yapısında nasıl bir etki yarattığıdır (Kant, 1999, s. 80).

22 Burada akla gelebilecek bir noktanın altını çizmekte yarar vardır. Ahlak yasasına saygı yerine "sevgi" duygusunun ahlaksal eylemi daha fazla güdüleyebileceği düşünülebilir. Ancak Kant'ın buradaki vurgusu ahlak yasasının duygular temelinde nasıl ortaya çıktığını belirlemek değildir. Aksine ahlak yasasının doğurduğu duygulardır ki Kant için sevgi duygusu "emredici", "buyurgan" bir şekilde

### 1.5. Kant'ta Ahlak ve Doğa

Kant'ta doğa ve ahlak arasındaki ilişki şu alıntı ile özetlenebilir: *Kant ahlakın temelini ararken onu ne doğanın dışında ne de içinde arar* (Akarsu, 1999, s. 65). Bedia Akarsu'nun kendi içinde çelişik gibi gözükten bu ifadesi esasında Kant felsefesinin temel bir gerçekliğini yansıtmak içindir. Çünkü Kant'ta doğa, tümüyle determinist görünür arz etmek zorunda olan varoluş tarzı değildir. Aksine doğa, duyulur nedenselliğin ötesinde, özgürlükten gelen nedenselliği de içinde taşır/taşıyabilir. Doğa, fenomenal ya da duyulur yönü ile insanı, doğal nedensellik zinciri içinde konumlandırırken, aynı doğa, insanı, akıl bahşetme yoluyla, özgürlükten gelen nedensellik alanının, numenal alanın bir üyesi olarak da konumlandırır (Kant, 1999, s. 48-53).

Kant, zorunluluktan gelen nedensellik ile (determinizm), özgürlükten gelen nedenselliğin bir arada çelişkiye düşmeksizin kabul edilebileceğini ifade eder (Kant, 2008, s. 462-465). Ona göre, zorunluluktan gelen nedensellik ile özgürlükten gelen nedenselliğin aynı doğa içinde mümkün olabileceğini gösteren bilgi, saf aklın teorik kullanımı içinde elde edilemeyecek olsa bile her iki nedensellik tipinin bir arada mümkün olabileceğinin bilgisi, aklın, saf ama pratik kullanımı içinde elde edilebilir.<sup>23</sup> Kant'a göre insan, kendinde öyle bir yeti bulur ki bu yeti, onu hem içsel hem de dışsal duyumlamanın ötesine taşır ve kendi kendisi hakkında 'saf', 'katıksız' bilgiye ulaşabilmesine imkân tanır. Kant'a göre bu yeti akıldır. Akıl, pratik kullanımı içinde, anlama yetisinden bile üstün bir şekilde,<sup>24</sup> duyulur dünyanın etkilerinden azade olarak istemeyi kendi kendine belirleyebilir. Böylece Kant'a göre insan; akıl sahibi bir varlık olarak, bir yanı ile doğa yasaları altında yaderlik, heteronomluk gösterirken ve böylece fenomenler alanının bir üyesi olarak boy gösterirken; diğer taraftan aklın saf pratik kullanımı ile özgürlük dünyasının, düşünülür dünyanın, numenler alanının bir üyesidir (Kant, 2002, s. 71-72).

Şimdi Kant için insanın doğal determinizm içinde özgürlükten gelen nedenselliğe sahip olabileceğinin bilgisini sağlayan pratik akıl bilgisi ahlak yasasıdır. Ahlak yasasının bilgisi sayesinde insan, daha önce ifade edildiği gibi, özgür bir varlık olarak kendisini doğa içinde konumlandırabilir. Böylece Kant'a göre insan, doğanın determinist yapısı içinde 'özne' ya da 'kişi' olarak ortaya çıkar ve doğal nedensellik dışında özgürlükten doğan nedensellik ile doğa içinde belirleyici olabilir. Bu tablo içinde Kant şu sonuca varır. İnsan, doğa içerisinde özgürlüğe sahip olduğu

ortaya konamaz. Bu nedenle aklın yasa koyucu faaliyetinden apriori kaynaklanan bir duygu olamaz (Kant, 1999, s. 91-92).

23 Kant'ın uzun metafiziksel kanıtlamasına başvurarak konunun aydınlatılması makalenin kapsamını tümüyle aşar. Bu nedenle yalnızca Kant'ın varmış olduğu neticeyi dile getirmek gerekmektedir.

24 Çünkü anlama yetisi, duyuusal tasarımları kurallar altına koyma yetisi olarak duyusalılık ile ilişkilidir (Kant, 2008, s. 120-121).

için, özgürlükten kaynaklı ahlaksal buyruklar, ödevler ya da yükümlülükle ile karşı karşıya kalır. Önerme kısaca şu şekildedir; özgürüm, o halde x, y, z benim ödevlerimdir, vazifemdir. Bu akıl yürütme doğrultusunda Kant için insan, doğa içinde ‘yapmalıyım’ ödevine, yükümlülüğüne sahip bir varlık olarak iradeye sahiptir ve böylece özgürlükten gelen bir başlatıcı, özgürlükten kaynaklı bir neden oluşturabilir. Netice olarak, doğa ile tümüyle karşıtlık içinde olmamak kaydı ile ve doğanın verdiği olanaklılık içinde irade sahibi bir varlık olarak insanın, özgürce eyleyebildiği bu şartlar altında ileri sürülebilir (Kant, 2002, s. 72-73, 76). Böylece Kant’a göre doğal nedensellik ile özgürlükten gelen nedensellik insan için birbiri ile çelişkiye düşmeksizin kabul edilebilir. Çünkü aynı özne, farklı bağlamlarda ya da ilişkilerde düşünülmüştür (Kant, 2002, s. 75).

### 1.6. Saf Felsefe Disiplini Olarak Etiğin Empirik Bilimlere İndirgenebilirliği Problemi

Son olarak şu noktaya değinmekte yarar vardır. Kant’a göre etik ya da ahlak disiplini, diğer empirik bilimlere (ister doğrudan insanı incelesin ister dolaylı olarak) indirgenemez saf felsefe disiplinidir. Kant, birçok defa, ahlaklılık ile insan doğası üzere araştırmaların ya da saf etik (uygulamalı etikten ayrı olarak) ile antropolojik, psikolojik, biyolojik çalışmaların birbirinden itina ile ayrılmasının gerekliliğinden söz eder. Kant’ın yaklaşımına göre saf etik/ahlak, saf felsefenin alanını içerisine girer ve saf aklın pratik kullanımı doğrultusunda temellendirilebilir. Antropoloji, psikoloji gibi alanlar doğa bilimlerinin duyulur alandaki çalışmalarına yani empirik çalışmalarına aittir (Kant doğrudan ifade etmese bile biyolojinin alt disiplinleri olarak) ve bu yüzden insanın fenomenal yönü ile ilgilidir. Ancak Kant gerek ahlak yasasının sentetik apriori yargı olduğu iddiası ile gerekse transendental özgürlük anlayışı ile insanın fenomenal yanının yanı sıra numenal yanının olduğunu da ileri sürmüş ve saf etiği bu temel üzerine oturtmuştur. Böylece insanın doğa tarihi içindeki gelişimi ya da değişimi gibi tümüyle insanın fenomenal yönü ile ilgili olan insan doğası tartışmaları ya da konularını saf etiğin kapsamı dışına koymuştur. Çünkü, tekraren, saf etik, tümüyle saf aklın pratik olabilmesi ile mümkün hale gelmiştir. Aksi koşullarda Kant’a göre ahlaklılıktan ve saf etikten söz etmek mümkün olmadığı gibi tüm etik çalışmalar, canlılar dünyasının bir parçası olarak insan doğasının işleyişine böylece doğa bilimlerine indirgenmiş bir sahaya dönüşürdü. Aynı bağlam içinde Kant, apriori olarak akılda bulunan pratik ilkelerin “kaynağını” araştırmayı da saf etiğin kapsamının dışına atmıştır<sup>25</sup> (Kant, 2002, s. 3-6, 26, 28, 42). ...*Ahlak ilkeleri insanın doğal yapısının özelliklerinde temelini bul-*

25 Bilhassa Darwin’in Kant’a yaptığı atıflara değinildiği bölümde cümle oldukça anlamlı hale gelecektir.

*mazlar, kendi başlarına apriori olarak var olmalıdır; ama bunlardan her akıl sahibi doğal yapı için olduğu gibi, insanın doğal yapısı için pratik kurallar türetebilmeli* (Kant, 2002, s. 26).

Kant'ın saf etik ve empirik çalışmaları birbirinden ayırmasının temel sebebinin, hiçbir ahlaksal eylemin, ahlaksallığın tam bir örneğini oluşturamaması olduğu söylenebilir. Hatta öyle ki insanın, ödev uğruna gerçekleştirdiğini düşündüğü bir eylemden, yani ahlaksallık taşıdığını düşündüğü bir eylemden, kendisinin bile emin olması mümkün değildir. Çünkü kendisi bile eyleminin altında yatan gizli güdünün bencil eğilimlerinin bir neticesi olup olmadığından emin olamaz. Bu sebeple Kant için, insan eylemlerinin ahlaksallığından şüphe edilebilir olsa bile, ahlaksallığın kendisi sapasağlam ayakta durdur.<sup>26</sup> Çünkü akıl, deneyimden bağımsızlaşarak, olması gerekene yönelik buyrukları, ahlaksal ideale yönelik buyrukları, kendi istemesine kabul ettirebilme potansiyeline sahiptir ve bu potansiyel ahlaklılığın bir ideal olarak sapasağlam ayakta durmasını garanti altına alır. Kant için, hiçbir olan, olması gerekenin ön koşulu olarak belirleyici ve ölçüt olamaz. Bilakis, ahlaklılığın, bir örnek ile temsil edilmesini ya da somutlaştırılmasını istemek, Kant'a göre ahlaklılığa yapılacak en büyük kötülüktür. Çünkü ahlaklılık adına sunulan ilk örneğin ahlaksallık taşıyıp taşımadığını apriori belirlemek eğer aklın saf pratik yasallığı olmasaydı zaten mümkün olmazdı (Kant, 2002, s. 22-25).

## 2. Darwin'de Ahlaklılık

Kant'ın ahlak yasası olarak sözüne ettiği yasa, aslında aklın bir olgusu değil toplumsal içgüdülerden kaynaklı buyrukların bir ifadesi olabilir mi? Kant'ın düşündüğünün aksine ahlaksal yaşam, özgürlük alanı içinde değil de tam aksine doğal yaşamın determinist yapısından türemiş olabilir mi? Kant'ın ahlakın temelinde koyduğu özgür isteme ve özgürlükten gelen nedensellik bir illüzyondan mı ibarettir? Kant'ın düşündüğünün aksine etik, saf felsefenin bir kolu olarak değil insanın sosyo-biyolojik yapısının uzantısı olan bir araştırma sahasının yani evrimsel etiğin konusu olabilir mi? Darwin'e göre bu soruların her birinin cevabı evettir.<sup>27</sup>

26 Kant'a göre ahlaksal eylemin dolaylı ya da incelmışte olsa bile bencilliğin bir türevi olduğunu düşünen ahlak kuramcıları yanılmaktadır. Çünkü insan eylemlerinin tam bir ahlaksallık taşıyıp taşımadığı ahlaksallığın önkoşulu değildir (Kant, 2002, s. 22-25).

27 Darwin'in etik anlayışının naturalizme (doğalcılığa) dayandığı ya da doğalcılığın bir örneğini oluşturduğu düşünüldüğünde, kısaca naturalist felsefenin tanımını yapmak ve bazı temel tezlerine değinmek yerinde olacaktır. Naturalizm, en genel tanımı ile, doğada olup biten süreçler ve bu süreçler içindeki nesnelere dışında hiçbir gerçekliğin mevcut olmadığını kabul eden görüştür. Bu sebeple naturalizmin ilk ve ana tezi; doğrudan ya da dolaylı olarak gözleme konu olan şeylerin dışında, ontolojik bakımdan hiçbir varoluşun mümkün olmadığı/olamayacağı diğer bir ifade ile doğaüstü/metafizik hiçbir gerçekliğin olmadığı/olamayacağı iddiasıdır. Naturalizmin bir diğer temel tezi; epistemolojik bakımdan doğal süreçler ile açıklanamayan, doğal süreçlerin, ilişkilerin



Bu bağlamda Darwin'in ahlak kuramının üç ana konu üzerinde şekillendiği ifade edilebilir. Bunlar; I) doğal determinizm ya da evrimsel süreç II) bu süreçte ortaya çıkan toplumsal içgüdüler ve nihayetinde III) ahlak duygusu ya da vicdandır.

## 2.1. Darwin'de Evrim ve Etik

Darwin'in evrim teorisinin en temel prensipleri, doğadaki her canlının, doğası gereği hayatta kalma mücadelesi içinde olduğu ve genlerini bir sonraki nesle aktarabilme yani çoğalma, üreme mücadelesinin içinde olduğudur. Ancak Darwin'in evrim kuramında, bu temel prensiplerin anlamlı hale gelebilmesi için genel olarak iki temel gözlemin bu temel prensibe eşlik ettiği göz önünde tutulmalıdır. Bunlardan ilki, bir yaşam alanındaki canlıların, kısaca popülasyonun, *geometrik biçimde* çoğaldığı, neslini sürdürdüğü ve bu çoğalan popülasyonun, buldukları bölgenin çevresel koşulları nedeniyle, *sınırlı hayatta kalma kaynaklarını* paylaşmak zorunda olduğudur. Bu iki nedenden ötürü evrim kuramında 'hayatta kalma' ve 'çoğalma' konusunda popülasyonlar arasında her zaman *mücadele* söz konusudur. İkinci olarak, popülasyonların mensupları arasında, sağlıklı ve zinde oluş hususunda *varyasyonların* olduğu ve bu varyasyonların bir kısmının kalıtsal olduğudur. Başka bir deyişle her bir üreme, birbirinden küçükte olsa farklılık göstermekte ve bu farklılık yine değişerek sonraki nesillere aktarılmaktadır. İşte Darwin'de evrimin asıl anlamda gerçekleşmesi bu noktadan itibaren başlar. Çünkü hayatta kalmak ve çoğalmak için verilen mücadelede, çevre şartlarına uygun, en sağlıklı varyantlar mücadeleden 'galip ayrılacak' belki de daha doğru bir ifade ile sağ sağlım hayatta kalmış olacak ve çevre şartlarına uygun olmayan, 'sağlıksız' bireyler yok olacaktır.<sup>28</sup> Hiç kuşkusuz bunun bir sonucu olarak, hayatta kalanların çoğalma şansı artacak ve böylece yalnızca onlar, genlerini bir sonraki nesillere aktarabilme şansına sahip olacaktır. Sonuç olarak, uyarlanmacı (adaptive) evrim ve böylece evrim sürecinin

(bilhassa neden-sonuç ilişkisi biçiminin) kapsamına girmeyen hiçbir bilginin mümkün olmadığı; böyle bilgi mümkün olsaydı bile doğal süreçlere katkısı gözlenemediği, ölçülemediği, tespit edilemediği için bilginin konusu olmadığı/olamayacağı tezidir. Son olarak, naturalist felsefenin bir diğer temel tezi; değer felsefesi bakımından, tüm insani değer yargılarının (etik değerlerden estetik değerlere, toplumsal ve dini değerlerden siyasal değerlere kadar) doğanın işleyiş biçiminin parçası olarak görülmesi gerektiği ve bilhassa canlılar dünyasında mevcut olan ilke ya da prensipler ile aynı prensipler üzerinden, insanın değer yargılarının ve tüm davranışlarının incelenebileceği/ incelenmesi gerektiğidir. Varlık, bilgi ve değer açısından naturalizmin bu tezleri doğrultusunda, naturalizmin; ontolojik bakımdan materyalizm ve/ya fizikalizm (aynı ölçüde zihin felsefesi bakımından da fiziklist), epistemolojik bakımdan deneyimcilik ve duyumsuluk, değer felsefesi bakımından doğalcı etik ve estetik yaklaşımlar ile akrabalığı olduğu ifade edilebilir (Cevizci, 2005, s. 526-529; Batak, 2011, s. 27-37).

28 "Doğada güçlü olan hayatta kalır." prensibi, Darwin'de büyük oranda fiziksel güç ile ilintili olarak düşünülmüş olmasına karşı, aynı prensibin, toplumsal yaşamda ortaya çıkan zihinsel farklılıklar ya da zihinsel farklılıklardan dolayı ortaya çıkan güç dengesi ya da dengesizliği için de geçerli olduğu akıldan tutulmalıdır (Sober, 2007, s. 982-983).

bütünü yani doğal seçim süreci gerçekleşmiş olacaktır (Rosenberg, 2015, s. 233-234; Stevenson, Haberman, Wright, Witt, 2018, s. 321-322; Darwin, 2009, s. 202-205; Öktem, 2010, s. 33-35).

Şimdi bu genel doğa tablosu içinde, ayrıntılarına daha sonra inilecek olmakla beraber evrim süreci ve etik arasında Darwin'in kurmuş olduğu ilişki, genel hatları ile şu şekildedir: I) İnsan ve tüm sosyal canlılar, doğal evrim süreci içindeki hayatta kalma mücadelesinden yalnızca sosyal davranışlar göstermesi yoluyla başarılı çıkabilmiştir. Diğer bir ifadeyle doğal seçim süreci içinde, örneğin bireysel yaşayan insanlar yerine grup halinde yaşayan insanlar nesillerini sürdürebilmişlerdir. II) Nesillerini sürdüren, yaşam mücadelesinden sağ sağlım çıkan sosyal insanlar, sosyal canlı olmasından kaynaklanan hayatta kalma "stratejilerini", "becerilerini", "davranışlarını" bir sonraki nesillere aktarabilme fırsatını elde etmişler. III) Nesiller boyu hayatta kalma ve çoğalma fırsatı kazanan sosyal insanların, bu sosyal becerileri, davranışları sosyal içgüdüler olarak evrim sürecindeki yerini almıştır. IV) Ortaya çıkan sosyal içgüdüler, çeşitli sosyal davranış kalıpları, bir arada sosyal bir canlı olarak kalınabilmesinin ön koşulu haline gelmiştir. V) Sosyal bir varlık olmanın ya da sosyal içgüdülere sahip bir varlık ve topluluk olmanın bu ön koşulları, "sosyal bir varlık olmanın kuralları" olarak belirlenmiştir ki bugün bunun adı etikdir. Kısaca bir arada yaşama pratiği uzun evrimsel süreçte sosyal içgüdüleri, sosyal içgüdüler de ahlaksal yaşamı ve kuralları doğurmuştur (Darwin, 2008, s. 151-153, 155-157).

Evrimden etige doğru yapılan bu geçişin ahlaklılık anlayışında doğurduğu sonuçları ise şu şekildedir: I) Ahlaklılık canlılar dünyasının temel prensiplerine bağlıdır yani ahlaksal yaşam biyolojiye indirgenebilir. Bu nedenle etik, sosyal doğa yasalarının ortaya koyulduğu bir disiplindir ve doğal belirlenim ile sosyal belirlenim<sup>29</sup> aynı bağlam içinde düşünülmelidir. II) Ahlaksallık ve etik, teolojik ve teleolojik açıklamalara başvurulmaksızın genel olarak doğa tarihi esas alınarak determinist, nedenselci bir yaklaşım ile ele alınmalıdır<sup>30</sup> III) Ahlak olgusu, bireysel yaşam ya da yetiler ile değil sosyo-biyolojik yaşam içinde aranmalıdır ve bu nedenle bireylerin ahlaki kabul edilen davranışları ve erdemler esasında sosyo-biyolojik yaşamdaki 'fonksiyonlarına' göre ahlaksallık değeri kazanır (Özlem, 2004, s. 103; Cevizci, 2007, s. 987-988).

29 İnsan davranışlarının mekanistik bir biçimde belirlendiği düşüncesi Darwin'in temel düşüncesi olduğu için, hafıza, alışkanlık gibi zihinsel yetilere kısaca insanın geçmiş yaşantısına vurgu bolca yapılır. Diğer bir ifade ile geçmiş nedenler, güncel davranışları nedensellik bakımından belirlediği için hafıza, alışkanlık, içgüdü gibi geçmiş yaşantılara dayalı "bio-sosyo-psikolojik süreçler" Darwin ahlakında önemli yer tutar.

30 Evrimin ana prensipleri katı bir belirlenimci sürecin işareti iken (özgür seçimin ve şans faktörünün reddi gibi) evrim süreci içindeki doğal seçim süreci tümüyle "olasılıklar" üzerindedir (Mayr, 2018, s. 155-158).

## 2.2. Ahlaklılığın Başat Problemi Olarak Vicdan ya da Ahlak Duygusu

Darwin'in ahlaklılık anlayışının başat problemi, toplumsal içgüdülerin bir sonucu olarak ortaya çıkan vicdan ya da ahlak duygusu ve bu duygunun kaynağının araştırılması, temellendirilmesidir.<sup>31</sup> Çünkü Darwin'de insanı diğer canlılardan farklı kılan en belirgin ve belki en üstün özellik, insanın vicdana ya da ahlak duygusuna sahip olmasıdır. *İnsan ile düşük hayvanlar arasındaki en önemli farkın ahlak duygusu veya vicdan olduğunu savunan yazarlara tüm kalbimle katılıyorum. (Vicdan ya da ahlak duygusu)... insan davranışını belirleyen diğer ilkelerin hepsinden haklı bir üstünlüğe sahiptir ve o kısa, ama buyurgan "gereklidir" kelimesiyle çok anlamlı bir şekilde özetlenmiştir.* Darwin'in ahlaklılık anlayışındaki ikinci en önemli nokta ise, evrimci ahlak kuramının bu başat problemini yani vicdanı, evrimsel doğa tarihi içinde açıklanabilir olarak düşünmesidir. Darwin, Kant'ın ödev duygusunun kaynağını, kökeni sorduğu bir alıntıyı ifade ettikten sonra şu ifadeleri kullanır; (vicdan veya ahlak duygusunun kökeni sorusu) *daha önce bir doğa tarihçisinin bakış açısıyla hiç ele alınmamış olan bu soruya...* (Darwin, 2020, s. 136-138). Alıntılardan da anlaşılacağı gibi Darwin'in ahlak anlayışı içinde temel problem alanı, ahlakın neliğinden daha çok ahlakın kendisiyle özdeşleştirilen vicdan duygusunun kaynağını ortaya koyabilmektir. Vicdan duygusunun doğa tarihinde ortaya çıkışının açıklanması ile beraber, ahlaklılık denen olgunun neliği de kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Öncelikle hemen belirtmelidir ki Darwin, ruh ve beden ayrımını esas alan düşünürler tarafından insanın ruhsal doğasına özgü olarak kabul edilen; soyutlama, genel kavramlar üretme, dil kullanma, güzellik algısı, öz bilinç gibi birçok özelliğin, niceliksel bakımdan bir 'fazlalık' göstermek dışında, insanlar ve hayvanlar arasında ortak olarak paylaştığını düşünür. Ancak Darwin'e göre insan ve diğer hayvan türleri arasında mevcut olan tüm bu ortaklıklara rağmen, insan ile diğer hayvan türleri arasında ortaya çıkan en temel farklılık, insanı diğer tüm canlılardan ayıran en önemli fark, ifade edildiği gibi insanın ahlak duygusuna ya da vicdana sahip olmasıdır.<sup>32</sup> Darwin'de vicdan, insanın, kendinden (zaman zaman hayatını kaybetmeye kadar varacak biçimde) ödün vererek başkasının yararına olan davranışlar kısaca özgeci davranışlar sergilemesi için içinde hissettiği buyurucu, emredici görev ya da ödev duygusudur. Diğer bir deyişle, Darwin için vicdan ya da ahlak duy-

31 Kant, ahlak bilincini ya da ödev duygusunu, yükümlülük bilgisini kısaca vicdanı, bir insani olgu olarak kabul eder ancak onu salt akıldan gelen "yasadan" ayırır. Çünkü duyguların, özellikleri nedeniyle zorunlu ve evrensel olması gereken ahlak alanında Kant'a göre yeri yoktur (Akarsu, 1999, s. 63).

32 Darwin'e göre zihinsel yetileri insan kadar gelişmiş her toplumsal, sosyal hayvan, ahlak duygusuna ya da vicdana, tam anlamıyla insanın geliştirmiş olduğu ahlaksallık anlayışı ile bire bir örtüşmese bile, sahip olacaktır. Ancak doğada zihinsel yetileri insan kadar gelişmiş bir hayvan söz konusu olmadığı için, vicdan insana özgüdür (Darwin, 2008, s.140-141).

gusu, insanın doğasından gelen, bencil güdülerinin ötesine geçmeyi buyuran bir duygudur (Darwin, 2008, s. 139; Mayr, 2018, s. 317). Darwin'in ahlak anlayışında vicdanın buyurgan olmasının yanı sıra başka bir fonksiyonu, vicdanın, buyruğunun yerine getirilmediği durumlarda, insanda pişmanlık, üzüntü gibi duyguları doğurmasıdır. Böylece vicdan, yalnızca özgeci davranışların yapılmasını buyurmakla yetinmez aynı zamanda buyruğunun yerine getirilmemesini de içsel bakımdan çeşitli acı verici duygular ile cezalandırır (Darwin, 2008, s. 162).

Bu bağlamda Darwin'e göre vicdan ya da ahlak duygusu, insana "gökten indirilmiş" bir yeti ya da duygu değildir. Aksine vicdan ya da ahlak duygusu, insanın sosyo-biyolojik varlık olmasından, doğa tarihi içinde evrimleşmesinden doğmuştur. Bu minvalde, sosyo-biyolojik bir varlık olarak insanın doğa tarihi içinde vicdanı kazanmasını Darwin dört temel sebebe bağlamıştır. Bunlar; I) sosyal (toplumsal) içgüdüler ve onun temel direği sempati/duygudaşlık, gelişmiş zihinsel yetiler bilhassa II) hafıza ve III) dil yeteneği son olarak ise IV) bireylerin (evrimsel tarih süreci içindeki) alışkanlıklarıdır (Darwin, 2020, s. 137-139, 174-175).

### 2.3. Ahlaklılığın Kökeni Olarak Sosyal İçgüdü ve Gelişmiş Zihinsel Yetiler

*Eğilimlerin hepsi... birlikte bencilliği (solipsismus'u) oluştururlar* (Kant, 1999, s. 81). Kant'tan yapılan bu alıntı ile başlanılmasının sebebi, yalnızca karşılaştırılmaya bir başlangıç olarak değil aynı zamanda genel olarak ahlaqsallık alanı içinde eğilimlere, içgüdülere yönelik bakış açısının doğasını açık etmektir.<sup>33</sup> Ancak genel görüşün aksine söz konusu edilen Darwin'e göre doğada, böceklerden üst hayvanlara kadar birçok hayvan türü sosyaldır ve bencillik bir yana dursun kendi varoluşlarından vazgeçebilecek kadar özgecidir. Bu nedenle Darwin'e göre, genel olarak düşünülenin aksine, başta insan olmak üzere sosyal hayvanların hepsinin doğal eğilimleri ya da içgüdüleri yalnızca kendini koruma ya da bencillik ile sınırlı değildir. Doğa, bireysel hayvanlar ürettiği gibi sosyal hayvanlar da meydana getirmiş böylece hem bencil hem de özgeci davranışların ve duyguların oluşmasına zemin hazırlamıştır (Darwin, 2008, s. 143-155).

Darwin'e göre insan, tıpkı diğer sosyal hayvanlar gibi, sosyal bir hayvan olduğu için sosyal hayvanlarda içgüdüsel olarak var olduğu kabul edilen sosyal davranışlar insanda da içgüdüselidir (Darwin, 2020, s. 137). *Herkes kabul eder ki, insan toplumsal bir varlıktır. Bunu, insanın yalnızlıktan hoşlanmamasından, kendi öz ailesi-*

33 Nitekim tümüyle Darwin "hayranı ve savunucusu" olan Richard Dawkins bile "Gen Bencildir" adlı eserinin ilk bölümünde "eğer bireylerin ortak bir amaç için cömertçe ve özverili şekilde iş birliği yapacakları bir toplum kurmayı benim gibi diliyorsanız, biyolojik doğadan çok az yardım umabilirsiniz. Cömertliği ve özgeciliği öğretmeye çalışalım çünkü bencil doğuyoruz." der (Dawkins, 2014, s.26).

*nin dışına taştan bir toplumsal yaşamı istemesinden anlıyoruz* (Darwin, 2008, s. 155).<sup>34</sup>

Darwin'e göre sosyal bir hayvan olmanın insana kattığı en temel nitelik, sosyal içgüdülerin temel taşı olarak hemcinslerine sempati besleme, onlarla duygudaşlık kurmadır. Ona göre sosyal bir hayvan olarak insanlar, hemcinslerinin tamamına olmamak kaydı ile, grubuna, kabilesine sempati beslemekten, onlara yardım etmekten, onlarla birlikte olmakta haz duyarlar, birlikte olduklarında sakinleşirler, dinginleşirler ve aksi durumda ise yani yalnızlaştıklarında tedirgin, huzursuz olurlar (Darwin, 2008, s. 141, 156, 172).

Darwin'de ahlaklılığın ortaya çıkışının kaynağı olan toplumsal varlık olma durumunun insanda doğurduğu sempati, duygudaşlık durumunun en önemli yanımlarından bir diğeri ise insanın hemcinslerinin daha doğru bir ifade ile bağlı olduğu grubun övgü ve yergilerine karşı duyarlı olmasıdır. Bağlı olduğu gruptan alacağı olumlu tepkiler; övülme, sevilme vb. gibi ve olumsuz tepkiler; hor görme, kınama vb. gibi insanı belirli davranışları sürdürmeye ya da uzak durmaya iter ki bu uzun süren alışkanlık ile farklı toplumsal davranışların da ortaya çıkmasına sebep olur (Darwin, 2008, s. 141, 155-156, 171-172).<sup>35</sup>

Darwin'de vicdanın oluşmasındaki en temel insani yetilerden bir diğeri ise yüksek düzeydeki dil yetisidir. Gelişmiş dil yeteneği sayesinde insanlar birbirlerine topluluğun yararına olanı 'dile getirme' şansı elde ederler. Diğer bir deyişle dil sayesinde, sosyal hayvan olmanın en yüce kuralı ve kılavuzu olan "her bireyin topluluğun yararına hareket etmesi gerektiği"<sup>36</sup> anlayışı yayılabilmiştir. Ayrıca bu sayede (gelişmiş dil aracılığı ile) kamuoyunun, topluluğun genelini istekleri daha fazla ön plana çıkabilmiş ve bireylerin davranışlarında topluluğun genelini düşünme zorunluluğu pekişebilmiştir (Darwin, 2008, s. 141; Bravo, 2018, s. 141).

34 Darwin'e göre sosyal içgüdüler, ebeveyn ve evlat sevginin genişlemesi ile meydana gelir (Darwin, 2008, s. 51).

35 Darwin'de, tıpkı insanın vicdan sahibi olması gibi, tüm erdemler de insanın sosyal bir varlık olmasından kaynaklanır. Ona göre erdemler, insanların bir grup halinde bir arada yaşayabilmesini mümkün kılan kurallardır ve erdemli davranışları erdemli yapan, tümüyle toplumun (kabilenin) genel iyiliği, esenliği için yapılan davranışlar olmasıdır. Örneğin korkak bir kişi, ne kadar iyilik sever olursa olsun (korku yüzünden kabilesine sadık olamayacağı için) topluluğun genel için daha yararlı olanı, daha iyi olanı gerçekleştiremeyebilir. Aksine cesur kişiler, iyilik sever kişilere nazaran, topluluğun güvenliğini sağladıkları için topluluk tarafından daha fazla yeğlenir, onurlandırılır. Bu nedenle özveride bulunma, irade gücü, dayanıklılık gibi kabilenin genel refahını artıran davranışlar her zaman daha değerli davranışlar olarak görülmüştür (Darwin, 2020, s. 164-165).

36 Darwin, aynı eser içerisinde, ahlaklılığın en yüksek ilkesinin "kendine yapılmasını istemediğini şeyi başkasına yapma" olduğunu belirtir (Darwin, 2008, s. 180). Açıkça Kantçı bir hassasiyetle şu söylenebilir ki yukarıda ifade edilen ilke ile burada ifade edilen ilkenin aynı anda ahlaksallığın en yüksek ilkesi olması mümkün değildir. Bu nedenle burada bir çelişki olduğu görülmektedir. Çünkü ilkenin ilk tarzı, Kant'ın ahlak yasasına yakın iken ikinci tarzı, daha ziyade Kant'ın da eleştirdiği ben-sevgisi üzerine şekillenmiştir.

Vicdan (ahlak duygusu) ile insanın gelişmiş zihinsel yetilerinden birisi olan hafıza arasında Darwin'in kurmuş olduğu bağ, temelde hafızanın, vicdan duygusu üzerindeki tetikleyici rolüne dayanır. Kısaca ifade etmek gerekir ise başkasına yapılan zararlı bir eylemin, eylemden sonra hatırlanmasını sağlayan ve bu sayede geçmişe yönelik vicdan azabının ortaya çıkmasını mümkün kılan güçlü hafızadır (Darwin, 2008, s. 162). Vicdanın oluşumunda güçlü hafızanın diğer katkısı ise insanın, geçmişte yaşadığı haz ve acı duyguları ile ilgilidir. İnsan, güçlü hafızası ile geçmişte yaşadığı haz ve acıları zihninde tutabildiği için, diğer insanların yaşadığı benzer durumları eski tecrübeleri ile karşılaştırabilir. Böylece diğer insanların yaşadıklarını bire bir hissedememiş olsa bile, onların olası haz ve acı durumlarını, kendi tecrübelerine kıyasla tahmin edebilir ve onlara karşı hassasiyet geliştirebilir (Darwin, 2020, s. 158-159).

Sonuç olarak Darwin'e göre ahlaklılık ile özdeş olan vicdan ya da ahlak duygusu ve buna bağlı olarak ortaya çıkmış olan özgeci davranışlar başta evrimsel süreçte ortaya çıkmış sosyal içgüdüler ve uzun süreli alışkanlıklar olmak üzere insanın (yine bu süreçte gelişmiş olan) diğer gelişmiş zihinsel yetilerinin birleşmesi ile meydana gelir.

#### 2.4. İçgüdüler Arası Savaşım

Darwin'in ahlaka dair görüşlerinin belki de en çarpıcı noktalarında birisi, Kant'ın da içinde bulunduğu idealist etik anlayışlarının genel itibarı ile insandaki özgür iradeye bağlı olarak ortaya çıktığını düşündüğü, ahlaki davranışlar veya bencil davranışlar gösterme edimini, içgüdüler arası savaşım etkilerine bağlamasıdır. Darwin, ahlaklılık anlayışında ortaya koymuş olduğu bu tezin, genel ahlaklılık tasarımına aykırı olduğunu fark etmiş olacak ki şu cümleleri kullanmıştır: "*Bazı kişilerin... içtepi yoluyla gerçekleşen davranışların ahlak duygusunun denetimi altında olmadıklarını ve bunlara ahlaki denilmeyeceğini savunduklarını bilmez değilim*" (Darwin, 2008, s. 158). Darwin'e göre eylemlerin tercihinde asıl rol oynayan özgür irade değil baskın olan içgüdü'nün hakimiyetidir. Bir kişi tüm bencil eğilimlerinden, toplumsal ya da sosyal içgüdülerin bencil içgüdülere baskın gelmesi sayesinde kendini alabilir. Örneğin aç olmasına rağmen hırsızlıktan, kinlenmesine rağmen öç almaktan vazgeçebilir (Darwin, 2008, s. 164-165).

Bu noktada Darwin, aynı bağlam içinde önemli bir noktanın daha altını çizer. İçgüdüler arası çatışmada baskın güdü hakimiyet kurmuş olsa bile, zayıf olan güdü, doyurulmadığı için insanda çeşitli rahatsız edici duygulara neden olur. Bunların başında da vicdandan kaynaklı pişmanlık, üzüntü vb... kendi kendini yargılama eylemini içeren duygular gelir. Örneğin bir kişi, boğulan bir arkadaşını gördüğünde sosyal içgüdüleri gereği onu kurtarması gerektiği hissine kapılsa bile

hayatta kalma içgüdüsünün diğer içgüdülerine baskın gelmesi sebebiyle bu eylemi gerçekleştirememiş olabilir ancak yine de sosyal içgüdüleri gereği içinde bir pişmanlık ya da vicdan azabı duyar (Darwin, 2008, s. 157).

## 2.5. Mutluluk, Haz-Acı Duyguları ve Aklın Ahlaktaki Yeri

Darwin'in ahlaklılık anlayışını ortaya koyabilmek için şimdi genel olarak etik tarihi içinde ahlak teorilerinin başat kavramlarından birkaçının Darwin'in evrimsel etiğinde nereye oturduğuna değinilmelidir.

İlk olarak şu soru ile başlanabilir; tüm ahlaklılık düşüncesini içgüdüler üzerine kuran Darwin için, aklın, ahlaklılık alanında herhangi bir yeri yok mudur? Darwin için ahlak ile akıl arasında zorunlu bir koşutluk söz konusu değildir. Bu nedenle akıl, ahlaklılık alanının zorunlu bir koşul değil "araçsal" bir koşuldur. Aklın ahlaklılık alanındaki rolü, kuruculuktan ziyade toplumsal içgüdülerin doğurmuş olduğu ahlaklılığın yerine getirilebilmesine, toplumsal içgüdülerin doyurulabilmesine yardım etmek yani aracılık etmektir. Buna göre akıl, tıpkı insanın diğer gelişmiş zihinsel yetileri gibi, toplumsal içgüdüler için araç konumundadır (Darwin, 2008, s. 155-156).

Ahlak teorilerinin bir diğer önemli kavram çifti olan haz ve acı hakkında Darwin'in düşüncesi ise şu şekildedir. Yaygın yaklaşım doğrultusunda insan, eylemlerinin sonucunda ortaya çıkan haz ve acı duygularını dikkate alarak eylemlerini belirleme eğilimindedir. Eğer bir eylem haz veriyor ise o eylem tekrarlanırken acı veriyor ise o eylemden uzaklaşılır ya da kaçınılır. Böylece insanın ahlaksal eylemlerini belirleyen temel nedenler de haz ve acı duygusu olarak belirlenir. Ancak Darwin'in ahlak anlayışına göre, haz ve acıya dayalı ahlaksal eylem teorileri, insanın ahlaksal davranışlarının tamamını açıklayamaz. Çünkü ona göre birçok gözlem, insanın, eylemin sonucunda doğabilecek olan haz ve acıyı dikkate almaksızın, ansızın eylemi gerçekleştirebildiğini göstermektedir. Böylece insanın eylemlerinin, haz ve acının ötesinde, içgüdüsel belirlemelerin (büyük oranda sosyal içgüdülerin) etkisi altında gerçekleşebileceği ortaya çıkmaktadır. Bu resim içerisinde haz ve acının Darwin'in ahlak kuramındaki yeri ise yine içgüdüler ile bağlantılıdır. Ona göre gerek sosyal gerekse bencil içgüdülerin doyurulması hoşnutluk (haz), doyurulmaması ise hoşnutsuzluk (acı) yaratır. Böylece, haz ve acı yalnızca eylemlerin sonucuna bağlı olarak değil aynı zamanda eylemleri güdüleyen içgüdülerin doyurulup doyurulmadığına bağlı olarak da ortaya çıkar. Böylece haz ve acı tüm insanı ve özel olarak ahlaksal eylemlerin temel belirleyicisi olarak belirlenemez (Darwin, 2008, s. 149-150).

Son olarak, klasik birçok ahlak teorisinin benimsediği ahlaklılık ve mutluluk arasındaki müspet bağ konusunda Darwin'in düşüncelerine gelindiğinde onun da Kant gibi ahlak ile mutluluk arasındaki bağı arızı olarak düşündüğü görülmektedir. Çünkü ona göre ahlaksal davranışlar, sosyal içgüdülerin bir eseri olduğu için, insan,



evrimsel süreç gereği, mutluluktan daha ziyade evrimsel süreçlerin doğurmuş olduğu sosyal içgüdülerin yerine getirilmesine odaklanır. Buna göre, bir sosyal hayvan olması bakımından insan için ahlaksallığın en yüksek “ereği”<sup>37</sup> grubun sağlığı ve refahı olduğu için mutluluk, bu sosyo-biyolojik sürecin sonucu ile bağlantılıdır. Şöyle ki insanlar tarafından kendisi için istenen, mutluluk değil sosyal içgüdülerinin gereği olarak topluluğun refahı ya da genelin iyiliğidir. Topluluğun refahı ya da genel iyilik, böylece Darwinci etiğin en yüksek iyisi, doğal seçimden olabildiğince en fazla grup üyesinin başarı ile çıkması ve en fazla sayıda sağlıklı nesillerin oluşmasıdır. İşte mutluluk, bu en yüksek iyinin yani en yüksek sosyal içgüdülerin doyurulmasının bir sonucudur (Darwin, 2008, s. 172).

## 2.6. İnsanlık İdealinin Oluşumu ve Ahlaksal Topluluğun İmkânı

Darwin, Kant'ın ahlak felsefinin de temelinde yatan bir ide olarak, insanlık idesini ya da insanlık onuru düşüncesini, doğa tarihi içinde temellendirme yoluna gitmiştir. Darwin'e göre insanlığın bir ideal olarak görülmesinin sebebi akılsal değil içgüdüselidir. Onun yorumuna göre insanın, toplumsal yaşam içinde sevgi, duygudaşlık, kendine egemen olma, irade gücü<sup>38</sup> gibi duygu ve becerileri geliştikçe; akil yürütme yetisi (eylemlerinin uzak sonuçlarını görebilme gibi) keskinleştikçe,<sup>39</sup> topluluğun diğer üyelerinin yargılarının onun gözünde kıymetli hale gelmesi söz konusu olur. Toplumun diğer üyelerine verilen bu değer, insanın, eylemlerinin sonuçlarında ortaya çıkan haz ve acı duygularını dikkate almaksızın eylemlerde bulunma gücünü ortaya çıkarır. Böylece insan, toplumsal içgüdülerinin etkisi ile istemesini diğerlerinin istemesini dikkate alarak belirleyebilecek konuma gelir. Bu, Darwin'e göre, Kant'ın insan aklının başarısı olarak gördüğü; kendi kendinin yargıcı olma; insanlık idesini gözeterek eylemde bulunma; insanlık onurunu ayaklar altına almayacak şekilde eyleme gibi ahlaksal idealleri meydana çıkarma gücünün, esasında doğa tarihi içinde toplumsal içgüdülerin gelişimi sayesinde ortaya çıktığını/çıkabildiğini gösterir (Darwin, 2020, s. 152-153). Benzer bir bağlam içinde Darwin'e göre ideal bir ahlaksal toplumun oluşması da toplumsal içgüdülerin kalıtım yoluyla artmasına bağlı olarak mümkündür yoksa Kant'ın düşündüğü gibi rasyonalist ahlakın topluma hâkim olması ile değil (Darwin, 2020, s. 173).

37 Ereksel dilin yanıltıcı olmaması için ifade şu şekilde anlaşılmalıdır: Evrimsel süreçte ortaya çıkan sosyal güdülerin en yüksek belirlenimi, özü.

38 Kendine egemen olma ya da irade gücü gibi ifadeler, Darwin'de özgür iradenin varlığının işareti olarak düşünülmemelidir. Darwin'de bu vb. tüm ifadeler, içgüdüler arası savaşta, insanın ve insanoğlunun uzun alışkanlıklarının, tekrarlanan eylemlerinin bir sonucu olarak sosyal güdülerinin bencil güdülere baskın gelmesi anlamına gelmektedir (Darwin, 2008, 164, 165).

39 Darwin'e göre insan, uygarlaşma süreci gerçekleştikçe ve daha büyük topluluklar oluşturdukça, kendi kabilesi ile sınırlı tutmuş olduğu duygudaşlığı ve sosyal içgüdülerini ulusun tamamına genişletmiştir (Darwin, 2020, s. 169, 172).

### 3. Karşılaştırma ve Sonuç

Her iki düşünürün ahlaklılık anlayışı arasındaki en temel farklılık, ahlaklılığı dayandırdıkları insanı yeti üzerinden gerçekleştirebilir. Kant'a göre ahlaksallığın ortaya çıkabilmesi için "akıl sahibi olmak" zorunluluk iken Darwin için "vicdana ya da ahlak duygusuna" sahip olmak yeterlidir. Kant'ta duygular, (istisnai olarak saygı duygusu dışında) ahlaklılık açısından öznel, keyfî, göreceliliği getireceği için ahlaklılık alanında engel konumunda iken Darwin'de ahlak duygusu ya da vicdan, insanın diğer tüm canlılardan ayrıldığı en temel niteliklerden biri olarak, ahlaklılığın insandaki taşıyıcısıdır. Aynı minvalde, Kant'ta akıl, ahlaklılığı mümkün kıldığı için ahlaksal duygular mümkün iken, Darwin'de ahlaksal duygular evrimsel süreçte ortaya çıktığı için akıl, ahlak yasaları olarak kabul edilen pratik yasaları ya da ilkeleri ortaya koyabilmiştir.

Kant'ta "özgür irade ya da özgürlükten gelen nedensellik" olmaksızın ahlaklılıktan söz edilemez iken Darwin'de, tam aksine, ahlaklılık, "evrimsel süreçteki zorunlu işleyişin" sonucuna bağlıdır. Diğer bir ifade ile Kant'ta ahlak yasası, özgür iradeyi "doğa yasası" gibi belirlediği sürece ahlaklılık doğal işleyiş sürecinde yerini alabilirken Darwin'de ahlaklılık, doğal işleyiş sürecinin belirlemeci yapısının içinde doğar, bu sürecin bir parçasıdır.

Kant'ta etik, olması gerekeni inceleyen bir disiplin iken Darwin'de etik, doğa tarihi içinde olmuş olanı ortaya koyan bir disiplindir. Dolayısıyla Kant'ta ahlaklılık "teleolojik" boyut içerirken Darwin'de ahlaklılık tümüyle doğanın mekanik yapısının bir türevi olarak yalnızca "nedensellik" içerir. Kant'ta etik, "sentetik apriori yasa" içerdiği için yalnızca saf felsefenin, saf ahlakın konusu iken Darwin'de etik, evrimsel süreçte kazanılmış "sosyal içgüdülere" dayalı olduğu için biyolojinin, canlı biliminin bir alt dalı ya da uzantısıdır.

Kant'ta ödevine uygun ve ödevden dolayı eylem ayrımı söz konusu olduğu için tüm özgeci davranışlar ya da toplumsal yaşamı mümkün kılan fedakârca davranışlar ahlaklılığın, ahlaki davranışların bir örneği olarak kabul edilmez iken Darwin'de tüm özgeci davranışlar ahlaklılığın somutlaşmış halidir.

Kant'ta insani içgüdüler, eğilimler ahlaklılığa zarar verir, ahlaksal davranışın önünde engel oluştururken Darwin'de (sosyal) içgüdüler olmaksızın ahlaklılıktan söz edilemez. Bu bağlamda en çarpıcı farklılık olarak, Kant için, hemcinslerine sevgi, sempati ya da duygudaşlık sonucu ortaya konan davranışlar ahlak yasası uğruna olmadığı sürece ahlaksal değil iken Darwin için ahlaksal davranışlar tümüyle duygudaşlık, sempati vb. sosyo-biyolojik güdülenme, eğilim neticesinde ortaya çıkar.

Kant'ta toplumsal yergi ve övgülerin ahlaklılıkta belirleyiciliği yoktur/olmaması gerekir. Hatta böyle bir belirleyicilik, ahlaklılığın doğası ile çelişki içindedir. Çünkü Kant'ta ahlaklılığın doğası, bireyin ahlaki eylemi, sırf kendi istemesini

kendi kendine belirleyebilmesinde geçer. Böylece sosyal baskı, sosyal takdir, övgü, sempati vb. müspet ya da menfi sosyal tepkilerin hiçbirisi ahlaklılık alanında bağlayıcı rol oynayamaz. Darwin'de ise, insan doğası gereği sosyal bir hayvan olduğu için, sosyal tepkilerin etkisinden tümüyle azade bir ahlaklılık alanından söz edilemez. Hatta, aksine, ahlaklılığı doğuran, sosyal yaşamdaki övgü ve yergilerdir.

Her iki düşünürün ahlaklılık anlayışı arasındaki farklılıklar ortaya koyulduktan sonra, tüm karşıtlıkları, farklılıkları kapsayacak biçimde şu ana sonuca varılabilir: Darwin için ahlaklılığın, aklın refleksif düşünme biçimi ile; saf yargıların analizine bağlı kılınması, açıklanmaya çalışılması ya da temellendirilmeye çalışılması kısaca epistemolojik bakımdan idealize edilmesi, insanın uzun doğa-tarihsel mücadelesinin, yolculuğunun ihmal edilmesi anlamına gelir ki bu insan doğasının olduğu gibi ahlaklılığın da anlaşılmasını imkansız kılar; Kant için ise aksine Darwinci etik, "genetik yanlışa"<sup>40</sup> düştüğü için ahlak olgusunu açıklamakta yetersiz kalacaktır ve bu nedenle ona göre ahlaklılığın anlaşılabilmesi ahlaklılığın kaynağının insan doğası içinde nasıl meydana geldiğini değil "her nasılsa" insan doğasında yer etmiş ahlaksal yasanın, ahlak olgusunun analizini yapmak ile mümkün olacaktır. Kant'ın şu cümlesi ile aralarındaki farklılık tümüyle netleşmiş olacaktır; (eğer ahlaklılık bir duyguya indirgenseydi, ahlaklılık) *ödev kavramının büsbütün ortadan kaldırıldığı incelenmiş eğilimlerin mekanik bir oyunu* olurdu (Kant, 1999, s. 45).

Sonuç olarak Kant'ın, biyolojide evrim teorisi ile başlayan sosyo-biyolojik araştırmalardan haberi olsaydı bile, evrimsel etiğin ahlak olgusunu açıkladığını kabul etmesi, bu ifade edilen şartlar altında pek mümkün gözükmemektedir. Çünkü Kant'ın ahlaklılığın şartları olarak öne sürdüğü koşullar, evrimsel etikte sözü edilen ahlaklılıktan tümüyle farklıdır. Kant'ın yaklaşımı göz önünde tutulduğunda, eğer ahlak yasası aklın bir olgusu olarak mevcut olmasaydı tüm ahlaklılık alanı; fiziksel dünyanın (sosyo-biyolojik bakımdan) bir uzantısı olarak, doğa bilimlerine ya da doğa tarihine indirgenebilir bir olgu olarak, Darwin'in ile uzlaşır bir biçimde, düşünülebilirdi. Ancak ifade edildiği gibi durum bu değildir. Bu nedenle Kant ile Darwin arasında ahlaklılığın algılanışı bakımından bir karşıtlık söz konusudur ve bu sebeple herhangi bir uzlaşma ihtimali de oldukça uzaktır.

### Kaynakça

- Akarsu, B. (1999). *Immanuel Kant'ın Ahlak Felsefesi Ahlak Öğretileri 2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Batak, K. (2011). *Naturalizm Çıkamazı Dennett'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefi Temelleri ve Teistik Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.

40 *Şeyleri kökenleriyle tanımlama veya bir ürünün, burada ahlakın niteliği ve mahiyetini, onun kökenlerinin niteliği ve doğasıyla açıklama yanlışı*. (Cevizci, 2007, s. 988)

- Bravo, H. (2018). “Doğanın Armağanı Olarak Ahlak: Darwinci Etik”, *Historia 1923: Tarih ve Kültür Dergisi*, 5, 127-142.
- Cevizci, A. (2005). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2007). “Evrimci Etik”, Ahmet Cevizci (Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 5*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2018). *Etik (Ahlak Felsefesi)*. İstanbul: Say Yayınları.
- Copleston, F. (2004). *Felsefe Tarihi, Çağdaş Felsefe Cilt 6-Bölüm 2: Kant*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Çıvgın-Bolat, A.; Öztürk, Ü. (2007). “Etğin Tarihi”, Ahmet Cevizci (Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 5*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Darwin, C. (2008). *İnsanın Türeyişi*. Çev. Sevim Belli, Ankara: Onur Yayıncılık.
- Darwin, C. (2009). *Türlerin Kökeni*. Çev. Sevim Belli, Ankara: Onur Yayıncılık.
- Darwin, C. (2020). *İnsanın Türeyişi*. Çev. Bahar Kılıç, Alfa.
- Dawkins, R. (2014). *Gen Bencildir*. Çev. Tunç Tuncay Bilgin & Uygur Polat, İstanbul: Kuzey Yayınları.
- Kant, I. (1999). *Pratik Aklın Eleştirisi*. Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2002). *Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi*. Çev. İoanna Kuçuardi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2008). *Arı Usun Eleştirisi*. Çev. Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- Mayr, E. (2018). *Evrim Nedir?* Çev. Nurdan Soysal, İstanbul: Say Yayınları.
- Öktem, Ü. (2010). “Olgı, Kuram, Darwin öncesi evrim kuramları ve Darwin’in evrim kuramı”, *Antropoloji Dergisi*, 23, 21-39.
- Özlem, D. (2004). *Etik (Ahlak Felsefesi)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Rosenberg, A. (2015). *Bilim Felsefesi Çağdaş Bir Giriş*. Çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Sober, E. (2007). “Evrim Teorisi ve Sosyal Bilim”, Ahmet Cevizci (Ed.). *Felsefe Ansiklopedisi Cilt 5*. Ankara: Ebabil Yayıncılık.
- Stevenson, L. vd. (2018). *İnsan Doğası Üzerine Onüç Teori*. Çev. Damla Tanla, İstanbul: The Kitap Yayınları.